

TEMES

La violència en la formació de la nació algeriana

Francesc Espinet

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

«**L**a força abans de tot, la força nua, en aquest país, és l'única política rendible.»
Assia Djebar, *Els fills del nou món* (1962).

«Fou així com de ben petit vaig aprendre què era la guerra: un estat de gran confusió on els esperits anaven a cop de crits, d'injúries, de sospites, d'enervements.»

Nabile Farès, *La memòria dels altres* (1997).

«Haver desitjat un exèrcit, un estat, una administració com els dels francesos no fou un desig sense conseqüències. Sobretot perquè de França només coneguèrem la colonització i la guerra. Si la nostra experiència hagués estat la del país de les llums i dels drets de l'home tot hauria estat diferent.»

Salima Ghezali, *Els amants de Scherezade* (1999).

En el moment en què les forces armades de l'Estat francès s'apoderen de la ciutat d'Alger el juny del 1830, aquesta no és més que la capital d'una colònia de l'Imperi otomà, l'anomenada «regència d'Alger», amb una

notable autonomia respecte de la metròpoli. Els seus dirigents formaven una reduïda elit turca, composta sobretot per militars, els geníssers, que només exercien directament el seu poder sobre la ciutat d'Alger i el seu rerepaís, mentre que a la resta del territori hi arribava indirectament a través dels poders locals (especialment pel que fa a la percepció d'impostos) o no hi arribava en absolut (més enllà d'un centenar de quilòmetres de la costa, o bé comença un territori desconegut per als turcs de la capital o bé les tribus que hi habiten són en constant dissidència). Ens trobem, doncs, davant d'unes estructures de domini colonial indirecte de tipus fiscal i no territorial; i això sobre una part més aviat petita de l'actual territori algerià.

La societat autòctona, per la seva banda, es caracteritzava pel seu fraccionament, amb un tipus d'organització derivat de formes tribals antigues, encara que amb l'existència d'elements de formacions parafeudals i de comerç a llarga distància (mediterrani i transsaharià, especialment). La tribu agrícola i ramadera, amb una presència artesanal notable, d'una banda, i amb elements nòmades, de l'altra, constitueix el moll de l'os de la xarxa societària d'un territori els habitants del qual no tenen, en la seva immensa majoria, cap mena de consciència de pertànyer a un tot comú.

Encara més, si bé la gran majoria és de confessió musulmana (amb un islam on predominen les formes populars i l'adscripció a alguna confraria), als principals nuclis urbans hi ha una presència jueva no gens menyspreable.

Pel que fa a la llengua, a més de l'idioma turc dels caps otomans, ens trobem amb un àrab vulgar molt diferenciat segons les regions, a més de l'idioma autòcton, el tamazight (berber), també molt diferenciat territorialment (amb la Cabília, l'Aurès i el Sàhara com a nuclis més importants).

L'Imperi otomà, en clar retrocés respecte a les potències europees des de finals del segle XVII, toparà ara amb les ambicions mediterrànies de lliure comerç dels nous estats europeus. La conquesta d'Alger serà un dels molts episodis d'aquesta topada generalitzada, en la qual la voluntat liberal europea d'eradicar el sistema del cors no constituirà pas un element menor (encara que la conquesta d'Alger fos, de fet, en la seva immediatesa, una típica operació de distracció dels problemes interns, que desembocaran ben aviat en la revolució parisenc del juliol del 1830).

Conquerida la capital, la resistència turca serà de poca consideració, però no així la resistència autòctona. A l'oest, fronterer amb l'Imperi musulmà

marroquí, es produiran dues crides successives a la *jihad* ('guerra santa') per part del cap d'una de les més importants confraries de la zona (Abd al-Kader, de la Qadiriya) i fins i tot una participació marroquina en el conflicte; després de serioses confrontacions en el si del bàndol francès sobre l'abast i el significat del seu projecte colonial, la resistència fou derrotada a sang i foc, amb mètodes d'una extraordinària violència i crueltat.

A l'est, al beilicat de Constantina, en mans de caps àrabs que exercien sobre la zona una mena de domini quasifeudal, alhora que representaven el poder fiscal otomà, la resistència tingué un caràcter més institucional, però fou igualment esclafada.

Des d'aleshores (pels volts del 1848, la data, recordem-ho, d'una segona república revolucionària a França), les diverses i constants revoltes antifranceses tindran un caràcter molt més regional o local (espacialment focalitzat en zones de presència amazight: Cabília i Aurès), que conformaren una resistència conservadora, sense cap altre projecte que el manteniment de les antigues estructures, mentre que l'estratègia francesa es basarà en la destrucció de les bases materials en què es fonamentava la societat autòctona: propietat més o menys col·lectiva, autosuficiència alimentària, presència d'un corrent comercial de llarga distància, etc. Aquestes rebel·lions (d'una gran acuitat la de Cabília, en el moment en què a França es produeix la caiguda del II Imperi, la rebel·lió de la Comuna de París i la instauració de la III República, 1870-1871) tingueren sempre com a element aglutinador la tribu (o les confederacions tribals) i l'islam popular. Els darrers brots d'aquestes insurreccions es produïren encara en plena guerra europea.

El colonialisme francès, una vegada superats els dubtes sobre la seva decidida implantació al territori (establiment o no de colons agraris europeus; predomini dels militars o dels civils en la direcció de la colonització), s'articulà de primer aconseguint un control efectiu sobre la població autòctona, «pacificada», cosa que no s'aconseguí completament en tot el territori fins acabada la Primera Guerra Mundial (aixafament dels tuaregs saharis). Sobre els territoris «pacificats» s'anà instal·lant progressivament una població europea de militars, administradors civils, colons agraris, menestrals i, més tard, burgesia capitalista moderna amb els seus propis proletaris. Eren sobretot francesos, però, en nombre molt important, també

hispanos —bàsicament valencians i balears— i italians —entre ells, jueus liornesos—; d'altra banda, aquests hispanos i italians havien adquirit en la seva immensa majoria la nacionalitat francesa ja a finals de segle (nacionalitat igualment concedida als jueus autòctons a la mateixa època).

Els colons acabaren per constituir una moderna i complexa societat de classes, diferenciada de la «musulmana» autòctona, en certa mesura a imatge i semblança de la francesa metropolitana. Aquesta societat «comensal» creixerà sobre les espatlles dels autòctons i de les seves propietats (objecte d'una desvergonyida rapinya a gran escala: entre l'inici de la conquesta i l'inici de la Segona Guerra Mundial, 7,7 milions d'hectàrees indígenes passaren a mans colonials), que esdevindran tothora una mena de reserva i de coixí amortidor de les crisis internes dels colons. Aquesta societat s'engranarà de diverses maneres, segons el moment i la temàtica, amb la metropolitana, però acabarà per constituir la seva pròpia identitat: serà l'«Algèrie française» (d'altra banda, contramodel base de la formació de la nació algeriana autòctona: el mateix nom d'Algèria és una invenció francesa).

En aquest procés es produeix un intent d'assimilació discriminada d'elements de les capes dirigents de la població autòctona (amb l'exigència suplementària de la renúncia a la seva personalitat etnicoreligiosa, a «l'estatut personal musulmà», per adquirir la laica i universal condició de «ciutadà francès»); intent que acabà produint en el si de les elits musulmanes una contraposició entre els defensors de la continuació dels vells sistemes tradicionals, els «vells turbants», i els modernistes, anomenats «joves algerians» (per assimilació al model del «joves turcs»).

Aquestes darreres elits, des de finals del segle XIX, propugnaran una integració, progressiva en el temps però amb voluntat de generalització total, de la població autòctona en el sistema subcolonial de l'Algèria francesa, amb la pretensió d'acabar sent iguals als algerians francesos. Entre aquests darrers es produí una oposició molt forta a aquest possible escenari, en el qual preveien que serien minoritaris, oposició molt més forta que no pas la presentada pels ciutadans metropolitans francesos de l'altra riba de la Mediterrània.

Aquesta primera mobilització de les elits modernistes musulmanes cal articular-la en un moviment de més ampli abast, el de la contemporània *nahda* ('renaixença') àrab, que irradiava des d'Egipte i les províncies àrabs

asiàtiques de l'Imperi otomà, i que s'entretreixia amb el modernisme islàmic del salafisme (renovació religiosa basada en el retorn a la puresa dels avantpassats).

En arribar la Primera Guerra Mundial, però, els fets s'embullaran, especialment per l'aparició del nou fenomen de l'emigració d'algerians «musulmans» cap a la metròpoli, de primer com a carn de canó i després com a carn de fàbrica (ja als anys vint). Així naixerà una nova elit autòctona, en posar-se aquests emigrants en contacte amb els valors de democràcia i de socialisme preconitzats per les classes populars franceses, a través dels seus sindicats i dels partits d'esquerra.

Tots aquests factors i d'altres portaren a l'aparició i consolidació durant els anys vint i trenta d'un moviment nacional algerià en el qual convisqueren i s'entrecreuren tres corrents principals:

— les elits modernistes esmentades, encara amb l'esperança de convertir la població autòctona en ciutadans francesos; s'agruparen successivament en la Federació dels Electes Musulmans i en la Unió Democràtica del Manifest Algerià;

— les elits religioses musulmanes salafistes, que plantejaven un nacionalisme algerià islàmic en oposició a la religiositat popular basada en les confraries; l'Associació dels Ulemes Reformistes fou el seu exponent més efectiu;

— i les elits nascudes de les classes populars emigrades, en contacte amb l'esquerra social i política francesa metropolitana (que ja començava a parlar d'Algèria com a «nació en formació»); foren representades successivament per l'Estrella nord-africana, el Partit del Poble Algerià, el Moviment pel Triomf de les Llibertats Democràtiques i el Moviment Nacional Algerià.

Aquestes tres tendències crearen les seves pròpies organitzacions socials, les seves clienteleles, els seus òrgans d'expressió, els seus espais... i desenvoluparen el seu aparell teòricoideològic i els seus canviants programes polítics. Tot això penetrà en la població autòctona i generà moviments massius de protesta i reivindicació, que s'anaren radicalitzant en la mesura que la societat «algeriana francesa» només els oferí constants negatives o insultants engrunes de taula de ric.

I així arribà la Segona Guerra Mundial, durant la qual el sistema de Vichy anul·là totes les petites concessions; però, malgrat això, es produïren seriosos dubtes a l'interior del moviment nacional algerià sobre quin camp

(el nazifeixista o el democràtic-socialista) els fóra més favorable. Després del desembarcament aliat a Alger, però, el seguit de promeses de De Gaulle desencadenà el suport crític del nacionalisme algerià i l'aparició de massives plataformes reivindicatives unitàries.

Continuà, això no obstant, la tàctica francesa de la pastanaga (lleis electorals que permetien una notable presència autòctona) i el bastó (matances del 1945, tupinades massives en veure que els resultats electorals donaven veu al nacionalisme) sobre una població que hagué de patir, a més dels desastres de la guerra, una llarga i extrema penúria alimentària.

Les conseqüències foren una ja decidida desconfiança —si no volguda, negativa— vers la possible integració a l'Algèria francesa, i l'adopció paral·lela de programes nacionals mínims comuns: un sol poble (sovint amb l'exclusió programàtica dels radis d'origen europeu, al voltant d'un milió de persones), una sola nació (amb un estat més o menys socialitzant), una sola religió (la musulmana) i una sola llengua (l'àrab). Al radicalisme intransigent profrancès hi plantà cara un altre radicalisme paral·lel, que amagava les tensions en el si dels autòctons (notablement, entre «socialistes» i «islàmics», d'una banda, i entre «arabitzants» i «berberitzants», de l'altra). Aquest moviment es dotà d'una incipient estructura militar (l'Organització Secreta) i, malgrat la dura repressió, acabà confluint en una formació política unitària, el Front d'Alliberament Nacional (FLN), que secretà el seu propi exèrcit (ALN, Armée de Libération Nationale) i les seves organitzacions de masses (d'obers, d'estudiants, de dones, etc.), en el curs de la insurrecció contra el sistema colonial, iniciada l'1 de novembre del 1954.

Se'n seguí una llarga guerra d'alliberament nacional (1954-1962) d'una extraordinària brutalitat per part de tots dos bàndols i a l'interior de cadascun d'ells, lluita que acabà amb una victòria política dels autòctons (en gran mesura deguda a la pressió internacional, en un temps de descolonitzacions a escala mundial). Si la violència econòmica, política i social, havia estat la forma comuna de relació del colonitzador envers el colonitzat (i si aquest havia vist desaparèixer el seu imaginari col·lectiu substituït pel nou imaginari de la metròpoli francesa, amb variants «algériennes», mitjançant la violència cultural), ara fou, a més, la violència física indiscriminada la que omplí la quotidianitat d'uns i altres: la vida es convertí en milícia, on del que es tractava era de doblegar, vèncer, desplaçar, eliminar, matar

l'enemic, l'adversari, el traïdor (reals, presumits o imaginats), sense pietat i amb acarnissament, amb rabeig. Les fonts més fiables assenyalen una mortaldat «francesa» del 2 % i «musulmana» del 3,5 %, és a dir, unes xifres absolutes d'uns 20 000 «francesos» i 320 000 «musulmans».

Fou una guerra sense regles i de tots contra tots, on en el si dels autòctons hi hagué enfrontaments a mort entre els musulmans enrolats en l'exèrcit francès (*harkis*) i l'FLN, entre aquest FLN i el Moviment Nacional Algerià de Messali Hadj, i entre les diverses faccions del mateix FLN: especialment, entre polítics i militars, d'una banda, i, de l'altra, entre gent de l'interior i de l'exili, però també enfrontaments entre laics i religiosos, àrabs i tamazight. En el si dels colonials, els enfrontaments es donaren entre els que donaven poc o molt suport a l'FLN i els que el combatien, i entre els metropolitans conciliadors i els defensors a ultrança (els ultres) de l'«Algérie française». Tenint en compte, a més, que persones i grups no es mantingueren en les mateixes posicions durant el llarg conflicte (vuit anys), sinó que evolucionaren en un o altre sentit, cosa que acabà d'enverinar la guerra. Un cop finalitzada aquesta guerra, els «musulmans» només en volgueren recordar una figura: la de l'heroi, el màrtir, el combatent; mentre que, per part dels metropolitans francesos, *harkis* i *pieds noirs* foren un malson encara no digerit.

En el curs de la instauració del nou estat i del descabdellament de la nova societat (la de *Les enfants du nouveau monde*, com titularà el 1962 la seva novel·la Assia Djebar), tota aquesta conflictivitat continuà manifestant-se: de primer, l'exili de prop d'un milió de persones (especialment *pieds noirs* francesos i *harkis* musulmans, però també d'altres capes de la població, com ara els jueus; més tard, seguirà una multitudinària emigració econòmica autòctona); després, la liquidació de tota dissidència interna (culminada amb el cop d'estat del coronel Boumedienne, representant de l'exèrcit i l'arabisme, el 1965).

Així, s'erigiren en valors dominants:

- la violència institucional a través del poder militar;
- l'autoritarisme i burocratisme polítics de l'FLN com a partit únic sense democràcia interna;
- el capitalisme d'estat, amb la petroquímica i la indústria pesant com a pilars bàsics, en detriment de l'agricultura i de les indústries lleugeres;
- i el dirigisme cultural, de base entre populista i religiosa, unit a la unanimitat ideològica.

Aquests controvertits valors estigueren acompanyats, això sí, d'una clara millora de les condicions de vida, especialment basada en un esbós d'estat de benestar, especialment sòlid en els clàssics sectors de l'educació i la sanitat, però que també abastava certa seguretat socioeconòmica.

L'algerià i l'algeriana autòctons havien passat de ser súbdits a ser ciutadans, però ciutadans fèrriament tutelats.

El sistema, a la llarga, creà enormes fractures internes en tots els terrenys, que portaren a la manifestació desafiant de totes les mancances i de tots els conflictes latents, no solucionats sinó ocultats (de vegades, fins i tot agreujats, com fou el cas el 1984 amb l'adopció d'un «codi de família» totalment retrògrad, en què la dona perdia molts dels seus drets privats i públics). Sobretot des del 1980 («primavera berber», iniciada a la Cabília), aquestes fractures, mancances i deterioraments (singularment econòmics, amb un atur desmesurat) afloraren a la superfície contradictòriament (amb una presència molt notable de propostes islamistes), mentre les mesures des de l'estat per reconduir-les (liberalisme econòmic, democràcia limitada) només portaren a la seva exacerbació, especialment des de les manifestacions populars del 1988 que precipitaren un accelerat procés de confrontació sociopolítica a diverses bandes, que l'exèrcit decidí liquidar amb el cop d'estat de gener del 1992, beneït per les potències occidentals.

La seva conseqüència serà una «guerra civil larvada» que massa sovint és presentada com a dicotòmica entre l'estat i l'islamisme, quan de fet és una confrontació entre l'exèrcit i les formacions armades islàmiques (AIS, GIA), acompanyada d'un atac de tots dos bàndols contra la població civil; població civil que preconitza a través de múltiples instàncies, sien de tendència islàmica, sien de tendència laica, una resolució pacífica i democràtica dels conflictes.

En aquest context, a més, s'ha produït una iniqua privatització de béns estatals i col·lectius, que han anat a parar a mans d'antics buròcrates polítics i dirigents econòmics del sector públic, i de noves màfies econòmiques, de vegades recurrent fins i tot a la liquidació física dels seus legítims possibles hereus —sobretot en el cas de propietats col·lectives—, amb la complicitat dels gestors del Fons Monetari Internacional o del Banc Mundial.

Aquests, paral·lelament, han imposat polítiques de devaluació monetària, de supressió de preus polítics per als articles de primera necessitat i, en general,

d'ultraliberalisme, afavoridores de la pauperització popular i de l'atur. Atur i pauperització que propicien la desestructuració de la societat algeriana, com la propicia l'aposta estatal:

— per l'àrab contra el tamazight (malgrat la persistent vaga general a la Cabília del 1994, per exemple),

— per l'islam oficialitzat contra el laïcisme,

— pel sistema patriarcal contra l'emancipació femenina,

— per la violència contra la conciliació pacífica («eradicadors» contra «demòcrates»),

— pel frau electoral en nom de la seguretat,

— o pel domini de l'exèrcit sobre la societat civil.

Aposta estatal alhora contra el llegat de la França metropolitana i de l'Algèria francesa, aportacions que, per a bé i per a mal, constitueixen un element estructural —d'antuvi històric, però també actual, a través de l'emigració— de la nació algeriana, però que massa sovint l'Estat ha volgut i encara vol expulsar de l'entramat social com si es tractés d'un cos estrany.

A tot això cal afegir la sagnia que ha suposat la «guerra larvada» (100 000 morts), especialment cruenta per a les dones que reclamaven els seus drets, per al poble menut rural i suburbial i per als sectors professionals i intel·lectuals, i la que representa l'exili de tants altres, assenyaladament cap a França.

La societat civil, les superestructures polítiques i l'imaginari col·lectiu del poble algerià no aconseguiran reeixir, doncs, amputant membres del seu cos social, simulant unanimitats o exercint violències contra espontaneïtats. Només la integració i la justa valoració de tots i cadascun dels seus components, convertint la violència dels conflictes en complementarietat entre les diferències, farà possible, *inxallah!*, tant de bo, el regne de la vida.